

Vasko Pregelj

in memoriam

(1948–1985)

»**M**ogoče je moje upanje glede vsebinskih sprememb, ki pa jih seveda pogojuje denar, že kar resno psihiatrično vprašanje z mazohističnimi odtenki, vendar moram priznati, da sem vaju vsega hudega, saj sem svojo dušo zapisal filmu.“

Morda se je zdel ne samo pričujoči stavek, marveč kar ves uvodni zapis v zadnjo, četverno številko Ekranu novembra 1974, ki ga je Vasko Pregelj naslovil Nočne misli, zmes nekakšnega čudnega upanja in še bolj čudne resignacije; morda se je takrat zdelo, da skušamo opravičiti in uresničiti nekaj, kar ni ne upravičeno ne uresničljivo, pač utopično in fantastično, predmet spogledljive in verolomne zgodovine, ne pa trdnega in smiselnega sociesa. Pa vendar, danes, ko je, vsaj za Vaska Preglja, ta čudovita in trpka pustolovščina nepreklicno, dokončno in neponovljivo zarisana v pesek brezčasa, moramo brati Nočne misli v povsem drugi dimenziji. In znotraj njih ta stavek, zapisan proti koncu razmišljanja, kot stavek zrelega in moškega ponosa, ki si zna priznati poraz, a tudi ve, koliko je v njem njegove lastne krivde, koliko pa je poraz splet „objektivnih okoliščin časa“, ki jih moramo živeti.

Pa vseeno: ko kdo zapiše, da je svojo dušo zapisal tej in samo tej stvari, seveda ni povedal veliko samo o sebi, marveč tudi o stvari, ki se ji je zapisal. Dati se nekemu ali nečemu, pa zraven vedeti, da ta žrtev najbrž ne bo uslišana, je seveda več kot pogumno dejanje.

Če napišem, da smo tam med leti 1971 in 1974 film, ne samo revijo Ekran, dobesedno živeli, bom seveda pri generaciji ali generacijah, ki hitro pozabljajo ali ničesar ne vedo (oboje pa je zaščitni znak praznega, izvotljenega časa) žel le pomilovalen nasmehek, češ, spet eden od romantikov in sanjačev tistih oddaljenih šestdesetih let. Pa ni čisto tako. Vaskovi stavki iz Nočnih misli so vendarle trdnjše zaveze, kot zna presoditi takšno instant mišljenje. Mišljenje, ki v včasih kar neprijetno puhlem napuhu pozablja eno samo dialektiko tega sveta: da je vse, kar je bilo, vgrajeno v tem, kar se rojeva in bo, tako ali drugače, tudi v vsem, kar bo šele prišlo.

Če bi Vasku zdajle, ta hip govoril o stiskah, ki narekujejo tudi te stavke, ko se mi, ob njegovem imenu pletejo številke in podatki, spomini in zapiski, pisma in pogovori, srečanja in snemanja, debate in uredniške seje, predlogi in polemike, bi verjetno zamahnil z roko in rekel, že med brnenje svojega motorčka, „Vidiš, tako je“ in bi se odpeljal. Ampak v resnici zavesti ostajata samo dve letnici, 1948 in 1985, čas rojstva in čas smrti in med njiju je ujeta vse, kar vem in sem vedel in bom vedel o Vasku Preglju. Velikokrat sva se srečevala in veliko je bilo prostorov, kjer so se ob mislih in idejah kresala tudi konkretna dejanja. Ampak Ekran 1971-1974 je bil vendarle nekaj posebnega. Bi rekli, ujeti v spone našega časa, to je bil čas, ko sta se teorija in praksa pomešali. Se medsebojno oplodili. Ko smo se morali posloviti (meni je bilo konkretno slovo prihranjeno, ker sem tačas preživljal vojskin čas v Postojni) smo bili vse, samo ljudje ne. Taka je pač podoba časa, ki misli eno, dela pa drugo. Podoba časa, ki z levico seka po lastni desnici. Kajti: če je rečeno, da je prav imeti samo levico, je treba pač odsekati desnico, čeprav se kaj kmalu izkaže, da zna tudi desnica sekati po levici (prisopodoba ne kani jemati v misel politične konotacije obeh rok, leve

in desne, samo njuno fizično, pojavno in zaznavno raven). Blagi spomin me varuje tako jeze in grenkobe, kot žalosti in tistega usodnega vprašanja: Zakaj? Zato moram zapisati Vasku v spomin: Ekran 1971-74 je bil eden mojih najlepših časov, čas intenzivnega pouka in velike človečnosti, čudovite pustolovščine in resne zaveze. In vsako besedo iz tistega časa z veseljem dvakrat znova podpišem, le to mi je žal, da je bila včasih kakšna hudo preblaga in preveč prizanesljiva, ko bi bilo treba odsekati sedem glav pravljičnega zmaja in odgrniti sedem tančic s Salome. Ampak pravljice in prilike so prav zato pravljice in prilike, da sanjamo o njih, uresničiti se jih ne da.

Marsikaj bo ostalo neizgovorjeno. Neizpolnjeno. Nestehano. Kar tako. Spomin. Asociacija. Zapisek na rob knjige ali beležnice, v kateri so se nizale uredniške seje. Veselje nad skupnim delom. Nad dobrimi filmi jugoslovanskih režiserjev. Nad tujimi uspehi. Veselje nad delom, ki ni bilo delo in dolžnost, marveč del življenja. Nikoli si nismo peli slave in podeljevali priznanj. Nas je usoda nagradila prav s kratkostjo sreče, ki je ni skalilo nobeno stremuštvo (če je že bilo kakšno, se je lahko razmahnilo šele dosti kasneje, ko je bil Ekran vedno bolj moten spomin)?

V tistem zapisu, spočetem v prvi hipni, nedoumljivi grozni resničnosti, ki sem ga napisal za Delo, sta izpadla, kdo ve zakaj (morda je bilo premalo prostora, ali pa se nista zdeli primerna, ker bi lahko koga vznemirila) zadnja stavka. Pa ti ju, dragi Vasko, ponovim zdaj, v oktobrski noči, ko je tudi v Ljubljani tako tiho in bleda luna sveti in riše nad Golovcem igre črnih in temnoindigastih barv: radi smo te imeli in vedno te bomo imeli radi, ker si šel nad morje zla z dobroto in ostro mislijo in ničesar, kar si zapisal, o filmu in literaturi, slikarstvu in estetiki, ne bomo pozabili.

Res je, kar si zapisal: dušo si dal, ne samo zaaral sedmi umetnosti. Ker si vedel, da je in mora biti umetnost, ne samo celuloidni in elektronski blef, ne samo obrtna čarovnija, marveč reč z dušo in telesom, z notranjim ognjem in izročilom prastarih modrosti. Zato so tvoji filmi in razmišljanje o filmih sicer budili dolžno pozornost, morda celo kakšno dobrohotno opazko, razumljeni pa niso bili. Morda zato, ker te bodo razumeli v kakšnih drugih časih, ko bo votlo bobnanje, kot bi rekel Brecht, zamenjal kakšen tišji, pa resnobnejši glas? Vem, da v take tolažbe nisi verjel. Predobro sem te poznal in hkrati vse premalo.

Velikokrat sva se pogovarjala o marsičem, marsikaj, kar vem, vem zato, ker sem bil prijatelj Vaska Preglja. Tudi te Grünove stavke iz eseja O smrti:

„Ko izgubimo zelo dragega človeka, se nam dozdeva, da smo doživeli popoln nesmisel, kruto norost usode: kako bi si mogli uničenje življenja sploh razložiti, če si ne pomagamo z lažnimi verami? — Toda sosede, ki vidijo, kako se mučimo v žalosti, nas sicer pomilujejo, a čustvovati z nami ne morejo. Pač zato ne, ker je smrt — čeravno vselej prisotna v zavesti in še celo v podzavesti — življenju tuja in nasploh nedojemljiva.“

Zato sem skušal napisati kaj več o Vasku Preglju od tega, kar lahko sprejme vase taka posmrtnica. Vse bistveno, človeško in umetniško, kar diha iz njegovih filmov, televizijskih oddaj, lesenih plastik, fotografij, umetniških aranžmajev, naslovnice, knjižnih oprem, kritik, razmišljanj in esejev, pa je v čas in prostor vtisnil sam. Sam, čisto sam.

Denis Poniž